

POESIA ÉS ACCIÓ

POESIA I LLENGUA

Deia Robert Frost en frase cèlebre que «Poesia és tot allò que es perd amb la traducció». El sentit d'aquesta dita és evident per a poetes com Juan Ramón Jiménez, Josep Carner o Seifert: tota traducció d'ells és sempre decebedora. També passa amb poetes russos de molta anomenada les traduccions dels quals indiquen que o són molt ineficients o la seva poesia està supervalorada. La traducció en si mateixa és un acte de creació: així ho pensen els italians, que sempre la inclouen en les obres completes dels seus poetes. La traducció implica una lectura i una interpretació, que sempre és més difícil que escriure directament una paràfrasi. Per tant, la Poesia és consubstancial amb la llengua? Cal dubtar-ho, a voltes sí i de vegades no. Posem per exemple l'obra de Salvador Dalí, que segons el senyor Joaquim Moles és tan important i al mateix temps és una escriptura sense llengua definida. I de bell nou el problema de definir la Poesia...

POESIA I ACCIÓ

El nom de la Poesia ens indica una acció, un acte d'interactuar amb la realitat emprant la veu humana o la paraula escrita. És com un moviment del cos, caminar, moure un braç per agafar una mandarina de l'arbre. Quants de músculs cal moure? No som conscients del fet del moviment, cal espremer la carnadura, variar la disposició de l'ossada a les ordres del cervell, que sap el que volem abans de la consciència. Sempre ens dissolem al pèlag del coneixement.

LA LLENGUA CATALANA I JO

Per circumstàncies de ma vida, el català és una llengua que de petit només emprava amb ma mare quan érem a soles, i ja als dotze

anys, amb la gent de Son Parera (la família Riera Matamalas), que em parlaven el bell mallorquí de Manacor, car els era molt difícil emprar el castellà. El meu castellà era el de mon pare, dels camps d'Aliste, però que va passar la seva pubertat fent feina a Bermillo de Sayago. Sé gràcies al doctor Joan Alegret, de la UIB, que el primer estàndard del castellà fou aquest dialecte, emprat a les novel·les pastorals de Juan de la Encina. Era una llengua prodigiosa, amb un ús molt precís de preposicions i de paraules que provenen del llatí més oblidat. El doctor Perfecto Cuadrado, també de la UIB, prové de la mateixa zona i encara també es meravella de la manera com parla aquella gent major, amb arcaïsmes però plens de sentit. Per un sol exemple, la meua àvia paterna sempre va dir «ansí», mai l'andalús «asín», ni el nou estàndard «así». És a dir, fins que vaig tenir catorze anys no vaig emprar mai amb fluïdesa el català de Mallorca, era per a mi una llengua podríem dir apresada en segon terme. Però la realitat humana és molt complexa, jo no tenc pas recordança de no haver entès el mallorquí fins i tot quan era molt petit. Jugava amb les cançons típiques dels nins, em cantaren el «No-ni-no» quan era infant uè. No hi ha cap dubte en el meu cas que era la llengua materna en el més estricte dels sentits. De tot això n'he parlat a molts dels meus poemes, com a mínim al sonet «Llengua materna», escrit per vèncer la desolació que la mort de ma mare em va produir. Curiosament, quan ella ja era morta, una de les primeres coses que vaig fer va ésser comprar les Obres Completes de Maria Antònia Salvà per salvar, i perdoneu l'al·literació, la llengua que s'esbandia. Blai Bonet va dir el mateix, perdia la millor biblioteca viva possible de paraules i tonades.

ESCRIVINT «INICIACIÓ A LA QUÍMICA»

Jo vaig començar a escriure aquest llibre en castellà: tenia en concret els dos o tres poemes primers i el darrer del llibre. Aleshores estudiava llengua catalana. N'havia fet un curs al Col·legi Pius XII quan tenia quinze anys, i després d'estar un parell d'anys per Madrid estudiant amb pobres resultats, volia recuperar la meua manera d'es-

criure. Els exercicis de llengua sempre m'han avorrit molt, entenc el fet que la majoria de filòlegs acaben odiant la literatura si pensen que la llengua és el més important, i viceversa. Sempre com un tret general, no com una afirmació absoluta. Per tant, em vaig proposar traduir aquells esbossos de poemes, o encara més divertit, agafar la vella Underwood i picar les tecles a tota pastilla escrivint el que em passava pel cap en català. Després, ja més tranquil, em dedicava, amb la gramàtica del senyor Moll i un diccionari petit, a corregir el que havia tipografiat o traduït. La sorpresa per a mi fou absoluta: en primera instància els poemes traduïts al català tenien un ritme molt més viu que en castellà (llengua que sempre sembla que soni a cansada), i en segon lloc, les composicions automàtiques eren d'una bellesa hermètica difícil de descriure. Just en aquell moment, amb vint anys i escaig, vaig decidir canviar de llengua. És un dir: la llengua em va triar a mi o va fer la tria per mi.

LES ABELLES DE L'APICULTOR

Crec que la primera feina d'un escriptor és triar els mots, les abelles bronzents del seu cervell. I com les tria? Resseguint, com deia el mestre Llorenç Moià (un altre poeta educat absolutament en castellà que va aprendre el català de les criades), el parlar de la gent humil. Humil vol dir amb cultura pagesa però tal volta sense il·lustració; vull dir que per mi una persona pot ésser culta, malgrat ésser analfabeta, si té el doll pur de la llengua. El mestre me'n posava exemples. Després de la guerra, a Binissalem feia feina a l'Ajuntament amb les cartilles de racionament, i es demanava com es podia dir «cuño» en català, fins que un dia una dona pobra però distingida li va dir amb veu suau:

— Que m'hi podríeu posar l'encuny?

Va sentir una fiblada:

— Aquesta és la paraula.

Un altre exemple és quan va fer callar una teringa d'estufats que es reien d'una dona humil que demanava pel «petroli» quan ells i

elles tenien per segur que es deia «petróleo». El misser de Robines em deia:

— Àngel, quan cerquis una paraula, has de procurar haver-la sentida. Després, amb un diccionari, has de mirar que estigui ben conformada, que no tengui corrupteles i que l'etimologia sigui bona. Si és així, sigui o no al Fabra, que és massa limitat, la pots emprar segur. L'Alcover-Moll sempre ajuda, però no sempre és fàcil veure la forma neta. A mi, per exemple, un corrector em volia fer llevar «sendera», i vaig poder replicar que amb el mateix sentit ja la va emprar Ramon Llull.

He seguit sempre aquest consell. He emprat a voltes paraules de diccionari de paper, però molt poques. Una d'aquestes és «sem», paraula que vaig aprendre dels poemes d'Andreu Vidal i que és molt útil per fer sonets. «Bultra», que vol dir 'bosc caducifoli' (DIEC), és l'única rima possible, almanco que jo sàpiga, de «ultra», i com a tal i amb la força reforçada del significat l'empr a un sonet que és una variació sobre el poema «Mignon» del senyor Goethe. Com se sap quan un puja a una muntanya, els Andes, per exemple, partint de Tucumán, primer es troba la selva tropical o semitropical, després el bosc de bedolls i verns ja caducifolis, i finalment, per damunt de 3.000 metres o fins i tot abans, ja no neixen arbres, sols hi ha cactus centenaris i herba minsa que creix aquí i allà, i al final el no-res de roca que no parla. El poema de Goethe parla d'una ascensió cap al coneixement, és un poema d'iniciació a la Ciència, per tant, la rima remarca aquest sentit d'una forma no formal, vull dir que ho fa amb tota la potència del significat, primer «la bultra», després el més enllà de la boira «ultra». Un altre exemple és la paraula «llor» com a sinònim de negrós: en volia quatre o cinc sinònims per al poema «El cicle del carboni» i no els trobava. Finalment, un diccionari de sinònims em va donar aquesta possibilitat. Però en general m'agraden més les papallones vives que les que es guarden dissecades entre fulls de paper.

També costa trobar la forma neta dels mots. Per exemple, el mal d'ull pot ésser dit com a mussol, uixol (Sóller), uçol (Ciutadella) i d'altres. Quina variant cal emprar? Segons el meu barem, la més

genuïna és la derivada del llatí «urçol» (DIEC), que guarda paral·lel amb el castellà «orzuelo».

Sempre he seguit els consells del savi Moyà, i en general record de qui he après els mots i el seu significat. La cura a triar els mots és el primer pas per escriure, és la primera sensació que ens dóna un escriptor. Bauçà, Huguet o Bonet tenen a les seves obres madures diferents coloracions, i això que beuen del mateix dialecte, els pobles on nasqueren estan sols a uns deu quilòmetres l'un de l'altre.

L'obra poètica de Marià Villangómez o Josep Maria Llopart també ens ensenya molt de llengua. Sempre són perfectament normatius, però mai no perden aquesta manera de dir i parlar català dels dialectes de les Illes, que són tan rics en mots que a Barcelona s'han oblidat, no pas al Pirineus ni a les comarques. Per mi, amb Moyà i Foix, són l'exemple a seguir, imitar, i si manca talent, copiar directament.

EL COMBAT AMB LES IDEES

En el cas de la Ciència, la terminologia científica és de la màxima importància. No sols la formulació química, que és un llenguatge simbolicogràfic en si mateix aliè a totes les llengües i una gran creació de Lavoisier i la nostra cultura occidental: el mateix discurs científic té unes màximes importants. En primer lloc, tracta d'ésser absolutament objectiu i amb un sol significat. La polisèmia, que és l'essència de la poesia, hi està absolutament descartada. Aquesta idea la podeu trobar als estudis de Carlos Bousoño i als assajos de Paul Valéry. La Ciència a voltes retalla el significat dels mots normals per precisar-ne el sentit, com el pagès que talla les ales a les gallines perquè no volin fora del corral. Així, per exemple, les paraules estable-inestable referides a un compost sempre ens parlen d'una estabilitat termodinàmica, no pas de la rapidesa de les transformacions que experimenta; per al concepte cinètic de fàcil o difícil reacció empram els conceptes d'inert-làbil, dos llatinismes quasi desafortats. Així, en general, un compost pot ésser estable i inert, però a voltes pot ésser estable i làbil simultàniament.

Aleshores, per escriure poesia sobre Ciència cal conèixer aquests fets, a voltes per generar polisèmia i farcir d'emoció un dictat objectiu. Quan jo vaig escriure *Iniciació a la Química* (els anys 1973, 74 i 75, i vaig revisar-la el 76) em va ésser molt útil el diccionari Fabra, ja que Fabra era químic, més ben dit, enginyer industrial, però professor de Química a l'Escola de Bilbao. Curiosament, amb els anys moltes de les seves tries han variat. L'any 1977 s'havia d'escriure «ion» i no pas «ió», que era una faltota, com va dir el doctor Alemany, de Bioquímica, a l'ara doctor Jeroni Morey, que havia fet l'esforç immens de presentar la tesina de llicenciatura en català quan no hi havia TERMCAT i altres herbes. També es deia, resseguint la rel grega original, neon, àrgon, krípton i xènon. Ara el DIEC recomana ió, neó, etc. Encara no puc comprendre la raó de renunciar a la grafia de la llei d'origen etimològic que sempre segueixen llengües com el francès, per exemple. Però hi havia paraules introbables als diccionaris: encara record els meus dubtes per triar entre *espaial* i *espacial*: jo vaig triar la segona, que és ara la paraula normativa. Record també que els conceptes de la Química Quàntica no hi eren, i vaig tirar pel dret, vaig escriure com em va semblar a partir de la referència anglesa i castellana aquests conceptes, i per sort la vaig encertar. L'edició del Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana ens va ésser de gran ajuda, la participació en aquesta obra de científics eminents com el doctor Heribert Barrera ens permetia sortir-nos-en. Ara, amb el TERMCAT, tot sembla més fàcil. Però fins i tot així, per donar classes de Química a voltes has de tirar pel dret, amb l'ajuda de l'anglès, que defineix molt bé les coses. Per exemple, *metalloproteins*: un sap que ho ha de traduir per *metal·loproteïnes*, la ela geminada té una correspondència amb la la doble ela anglesa sempre, i així, com sempre, amb assaig i error, un pot tirar cap endavant.

Disposar d'uns mots que defineixen amb precisió unes idees és l'instrument necessari per crear, com l'agricultor està unit a les seves llavors, que li donaran amb el temps el fruit i els rendiments que desitja, incloent-hi la bellesa de l'emoció de veure créixer harmoniosament els vegetals o els poemes.

EL POLTRE DE TORTURA

Però el poltre de tortura de tot escriptor és la sintaxi. Com lligam aquests mots perles amb el fil de la realitat emotiva. Com diu el meu amic Andreu Vidal, el fil sense cap perla ja és el collar del coneixement. La sintaxi catalana no és sempre fàcil, ma mare no s'errava mai, però els que hem viscut en un ambient castellà (tal volta li hauríem de dir hispanoamericà, que és el que és realment), no tenim el geni o l'instint de la llengua tan fi. La sintaxi, a més, ens dóna alternatives. A Mallorca, encara ara, hi ha verbs intransitius que, com fa la llengua francesa, es poden conjugar amb *ésser*. «Jo som vengut», per exemple, era l'expressió que jo de ben petit sempre sentia a Palma.

Un dels meus defectes més clars en aquest aspecte és el meu ultraabús de possessius. És un patró més anglosaxó que castellà, però la meua llengua de feina científica a l'hora de llegir i escriure articles ha estat sempre l'anglès. Aquesta mancança l'he intentada corregir, per exemple, a la meua antologia *Art breu*. Però, misteris de la poesia, allà on hi havia el possessiu no el podia llevar sense més, el ritme s'esfondrava, la música del significat es perdia en dissonàncies terribles. Em va costar trobar una solució, i aquesta fou cercar un adjectiu amb l'extensió i la sonoritat més similars possibles al primer original. En posaré un exemple o dos.

Al poema «Dictat», el primer del llibre *Ternari*, diu:

Desplacen l'aire del serf lloc oval

On abans deia:

Desplacen l'aire del seu lloc oval

Cal que el lector s'hi fixi: *seu* s'ha substituït per *serf*, dos mots monosil·làbics, l'adjectiu s'apunta al sentit d'intimitat que el possessiu incorrecte indica, i el so és quasi el mateix.

Al poema «El cos», de la segona part del *Llibre del mercuri*, diu ara:

Irradia el cos la seca calor,

On abans deia, en primera versió:

Irradia el cos la seva calor,

És manté per tant el ritme sil·làbic. De bell nou cal cercar un adjectiu que ens informi d'aquesta alta intimitat que el possessiu incorrecte ens indicava.

No vull seguir explicant les meves mancances, no som un filòleg i he de conèixer les meves limitacions. Actualment hi ha escriptors amb una preparació filològica, i retòrica, formidable. Esmentaré sols a tall d'exemple Sebastià Alzamora, que és capaç de canviar el narrador del text al llarg d'un relat d'una manera imperceptible per al lector. Però no tot és Filologia i Retòrica: ara a Mallorca els poetes joves solen ésser filòsofs, i com deia referint-se a la pintura el poeta i crític Rafel Jaume: «Pintar bé és fàcil, un va a una bona escola i en cinc o deu anys n'aprèn. El que ja no sap fer tothom i és el que importa és pintar malament però amb gràcia.»

POEMES DE LA CIÈNCIA

Com es pot fer un poema amb temàtica científica? Això ja ho vaig explicar a un article al nombre 62-63 de *Reduccions*, dedicat a les relacions entre Ciència i Poesia. Seré, per tant, reiteratiu, com en moltes de les coses que he dit abans.

Els meus tres primers llibres, *Iniciació a la Química*, *Llibre del mercuri* i *Ternari*, constitueixen una unitat desenvolupada a partir de la relació entre Ciència i Poesia. Hi ha també aspectes personals en el rerefons, però són circumstancials. Hi ha set maneres diferents d'enfrontar-se progressivament al problema, que van desenvolupant-se.

La primera d'aquestes maneres és fer Ciència en vers, la secció a) d'*Iniciació a la Química*. En seria un exemple forà el llibre d'Alberto Cavalieri *La Chimica in versi. Rime distillate*, de l'any 1928 en la segona edició. Aquest tipus de perspectives porta a un cert humorisme, com en el cas del poeta italià, però en general reporta poca poesia, ja que no es desplega la polisèmia necessària per a l'emoció.

Una segona perspectiva és descriure la visió emotiva i profunda que té el científic de les coses. És la part b) d'*Iniciació a la Química*, i tal volta el poema «De rerum natura» d'aquest llibre, tantes voltes reproduït tant en l'àmbit científic com en el literari, en seria el millor dels paradigmes.

La tercera possibilitat, també present a la secció c) del meu primer recull, és l'ús dels símbols, comú tant a la Ciència com a la Poesia. Penseu, per començar, en el concepte d'àtom i l'evolució d'aquest des de Leucip a Lucreci. I d'aquest a Newton i Dalton i la teoria atòmica que encara defensem els químics. Les forces de la imaginació humana, els seus emblemes esgrafiats a l'ànima sensible, són d'una importància cabdal en tots els àmbits, com ens diria Jung. El poema «Colors» de l'amic David Jou també n'és un bon exemple.

Arribant al *Llibre del mercuri*, la primera secció són proses: «La festa de la sal», festa típica del Marroc quan ingressa un aprenent al gremi dels cistellers, per exemple. Aquestes proses representen l'ànima del coneixement sense límits, el desig i la necessitat de comprendre i estimar la Natura. El poema «Nit al laboratori», del poeta txec Miroslav Holub, n'és també un bon paradigma, així com les proses lul·lianes del *Llibre d'Amic e Amat*.

Aquest desig sense retransmissió castiga el cos físic del creador, l'hi fa malbé, se'n ressent. És la secció «Granalla» del *Llibre del mercuri* la que a la meua obra parla d'això. La «Foundation of the Royal Society», de Ruthven Todd, també representa aquest esforç, tot parlant de Boyle i la recompensa en or alquímic que esperava a la fi, que no arriba mai.

El sisè estat o manera (Santa Teresa parla de «moradas», i el poeta persa Attar refereix com a «valls» en el procés místic) és la d'un gaudi incontrolat, és la celebració de la creació científica. És la secció final del llibre, on s'inclouen poemes sobre científics, especialment el complex «Orfila degolla un ca». El premi Nobel de química Roald Hoffmann també té poemes d'aquest tipus, el millor dels quals és sens dubte «Fritz Haber», d'una finor de sentiments i d'una descripció científicament impecable del concepte de catalitzador.

Finalment, amb *Ternari*, i tal volta amb la represa tardana de *À mon seul désir*, ens trobem a un lloc incert i insegur. «Ars longa, vita brevis», deien els llatins. Doncs això: després d'esforços i alegries, arribem a un lloc que sembla un no-lloc, a un punt en què tot són dubtes, tant al nivell científic com al nivell humà. El poema «Sons of revolution» del llibre *Ternari* crec que ho reflecteix d'una manera clara, però tot el llibre parla d'això. Una primera part amb el record de la lloançà, però amb el vers terrible «Bell no vol dir habitable», una segona part, amb la sorpresa de no haver arribat a res, i una tercera part amb poemes de caire més personal, com «La venus de Willendorf». Goethe en té molts, d'aquests poemes, «La metamorfosi de les plantes», per exemple.

CLOENDA

És així com jo pens sobre aquests temes. Em perdonareu, lectors, si he estat molt reiteratiu. Moltes de les dades i idees són part d'articles anteriors i formen part dels meus poemes ja editats o per editar. Però malgrat que no m'agradi repetir-me, no he estat capaç de dir no a l'oferta d'escriure sobre Llengua i Poesia, des de la meua perspectiva de científic i aprenent de poeta, tan allunyada d'una formació filològica clàssica, que respect però òbviament no tinc. Voldria acabar amb una anècdota que, a una taula rodona, ens contà Borges a Madrid l'any 1973. Parlava del seu mestre Macedonio Fernández, que vivia en pensions de mala mort a Buenos Aires. Sovint canviava de lloc i deixava els originals a la vella habitació. Tal volta no ho pagava tot. Borges el renyava per aquesta pèrdua d'originals tan valuosos. Macedonio, com un nin petit per fer-se perdonar, sempre li deia:

— Sabes, siempre se me ocurren las mismas cosas.

ÀNGEL TERRÓN
Universitat de les Illes Balears